

ВОЛИНСЬКА ГІМНАЗІЯ (КРЕМЕНЕЦЬКИЙ ЛІЦЕЙ) ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХІХ СТ. ЯК ЗАРОДОК МАЙБУТНЬОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Карліна Оксана Миколаївна

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та філософії,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк

E-mail: karlina.oxana@vnu.edu.ua

Researcher ID: 3173402/oksana-karlina

<https://orcid.org/0000-0001-8706-942X>

У статті обґрунтовується думка про те, що у справі організації гімназії у Кременці Тадеуш Чацький і Гуго Коллонтай за підтримки князя Адама Єжи Чарториського дотримувались політики доконаних фактів. Від часу відкриття гімназії вони та їхні послідовники свою діяльність спрямовували на створення в майбутньому університету на Волині. Автор концентрує увагу на особливому статусі Волинської гімназії, на формуванні її образу як найважливішої, добре організованої інституції регіону, що поєднує навчання й науку. Подано характеристику педагогічних кадрів. Наголошено на тому, що викладачі Волинської гімназії вирізнялися зацікавленістю творчою роботою, педагогічними досягненнями, чималим науковим доробком. Підкреслено, що реалізація освітньої мети, яка визначалася при заснуванні гімназії її творцями, забезпечувалась відмінною матеріальною базою. Прослідковано перетворення гімназії на ліцей – навчальний заклад, який за своєю програмою наближався до Віленського університету. Показано сприйняття аристократами і шляхтою Волинського ліцею як джерела культури і знань, необхідних як у повсякденному житті, так і для збереження власної ідентичності, а прагнення вихідців із безземельної шляхти навчатися у Кременці пояснюється бажанням підвищити свій соціальний статус шляхом отримання освіти. Зауважено, що гімназія (ліцей) впливала на життя Кременця і його мешканців, демонструючи їм певні уподобання і культурний рівень. Зроблено висновок, що російська влада, реалізуючи свої політичні цілі в південно-західних губерніях після Листопадового повстання 1830 року, при відкритті Університету св. Володимира у Києві скористалася здобутками Волинської гімназії (ліцею): доброю організацією та високим рівнем навчання, який забезпечували кваліфіковані викладачі, належним чином обладнаними навчально-науковими кабінетами, чудовим ботанічним садом і багатю бібліотекою, що відповідали рівню вищої школи.

Ключові слова: Волинська губернія, Волинська гімназія, Кременецький ліцей, Тадеуш Чацький, Кременець, освіта, університет.

Постановка проблеми. Сучасна освітня політика і прогнозування розвитку освіти на перспективу неможливі без вивчення історії освітніх закладів, їхнього взаємозв'язку з іншими суспільними явищами. Деякі гімназії чи університети у минулому розвивались не тільки відповідно до освітніх запитів привілейованих верств чи потреб держави у вихованні вірогідного чиновництва, а об'єктивно ставали чинником збереження або формування національної ідентичності. До таких належить Волинська гімназія (згодом – Кременецький ліцей), яка в першій третині ХІХ ст. відігравала роль елітного польського навчального закладу, а в 1834 р. стала базою для відкриття університету св. Володимира у Києві. Офіційно ліцей у Кременці не закривався, а переростав у вищий навчальний заклад – університет. Однак на нього покладалися вже інші завдання: набуття студентами професійних знань мало поєднуватися з їхньою культурною уніфікацією і мовною асиміляцією. За словами тодішнього міністра народної освіти графа Сергія Уварова, випускник університету мав «бути русским по духу и европейцем по образованию».

Джерела та література. Волинська гімназія (ліцей) у Кременці має багату дослідницьку літературу авторства як українських, так і польських науковців. Її змістове наповнення добре відображають збірники

статей, підготовлені за матеріалами конференцій, присвячених 200-літтю заснування славного навчального закладу [Волинські Афіни, 2006; «Ateny Wołyńskie», 2015]. Історики висвітлюють діяльність Тадеуша Чацького і Гуго Коллонтая як організаторів гімназії, розкривають роль гімназії і ліцею в розвитку освіти і науки, літератури і мистецтва. Предметом зацікавлення дослідників були також окремі аспекти функціонування ліцею: ботанічна наукова школа в Кременці [Grębecka, 1998], бібліотека ліцею та її беззмінний директор Павел Яковський [Warda, 2000], організація наукового життя в ліцеї [Danilewiczowa, 1937], повсякдення життя учнів гімназії і ліцею [Danowska, 2003] та інші. Біографія Тадеуша Чацького, як науковця і творця, за образним визначенням Міхала Ролле, «Волинських Афін», розкрита в кількох монографіях [Chmielowski, 1898; Rolle, 1923; Danowska, 2006]. Однак за всього обсягу наукових розвідок з історії Волинської гімназії (ліцею) повнішого викладу потребує представлення цієї освітньої інституції як школи вищого рівня, якою вона задумувалась і реалізовувалась її фундаторами і якою її бачили сучасники.

Мета і завдання: показати Волинську гімназію (Кременецький ліцей) як прообраз університету, матеріальним, кадровим і науковим потенціалом якої скористалась влада для відкриття університету в Києві,

що мав виконувати не тільки освітні функції, але й сприяти державі в соціальних перетвореннях у південно-західних губерніях.

Виклад основного матеріалу. Заснування у місті Кременці Волинської гімназії проходило в межах освітньої реформи, яка проводилась у Російській імперії на початку XIX ст. Відповідно до указу від 24 січня 1803 р. запроваджувалися навчальні округи [Полное собрание, 1830, т. XXVII, с. 442]. В кожному з них були університети, які відповідали також за функціонування шкіл у межах округу. Однією з таких одиниць став Віленський навчальний округ, до якого увійшли вісім губерній, що охоплювали територію колишньої Речі Посполитої. Куратором округу призначили князя Адама Єжи Чарториського. Для Волинської, Подільської та Київської губерній ввели посаду інспектора з повноваженнями куратора. Ним став Тадеуш Чацький – волинський шляхтич, автор публікацій з історії, права, економіки.

Чацький не мав ані педагогічного досвіду, ані шкільної практики, не брав участі в розробці концепцій Комісії національної освіти – центрального органу освіти Речі Посполитої у 1773 – 1794 рр. Однак він орієнтувався в доробку західної філософської і педагогічної думки. У змінній політичній ситуації Чацький розумів важливість продовження польської освіти, культури й науки. Разом з іншим діячами (Яном Альбертранді, Станіславом Солтисом і Франциском Ксаверієм Дмоховським) у 1800 р. він був засновником Варшавського товариства шанувальників наук – науково-мистецького об'єднання представників польської культури й науки першої чверті XIX ст.; тоді ж опублікував свої дослідницькі праці: «Про литовські і польські права» (1800 – 1801), «Про євреїв» (1805), «Про назву України та виникнення козаків» (1806).

Посада інспектора стала для Чацького поштовхом до реорганізації шкільництва у південно-західних губерніях. Важливо, що до реалізації своїх задумів Чацькому вдалося залучити Гуго Коллонтая, члена Комісії національної освіти, досвідченого реформатора Головної коронної школи – Краківської академії. Коллонтай теж походив із Волині, із села Дедеркали, що недалеко від Кременця.

У ході розмови 7 вересня 1803 р. Коллонтай, вислухавши наміри Чацького запровадити у трьох губернських гімназіях розширену програму навчання, в якій гуманітарні та математично-природничі предмети будуть доповнюватися дисциплінами з практичним застосуванням, запропонував розглянути можливість відкриття на Волині університету замість трьох гімназій у центрах трьох недавно утворених губерній. Втім, і Коллонтай, і Чацький добре розуміли, що ця ідея передчасна, хоча й можлива для втілення. Тому вони зійшли на рішення утворення взірцевої гімназії, яка мала стати зародком майбутнього університету, а розмістити її, за пропозицією Коллонтая, у Кременці [Chmielowski, 1898, s. 15–17].

Варто відзначити, що у ті роки ідею відкриття університету у Києві на базі Духовної академії активно просував тодішній міністр народної освіти граф Петро Завадовський, ініціатор заснування університетів в імперських провінціях. Проте ця ідея викликала спротив як з боку духовенства, яке стало на захист

академії, так і «польської партії» на чолі з Чарториським, котра наполягала на неможливості «дроблення» навчального округу [Булкіна, 2009, с. 363].

Кременець, повітове місто як за часів Речі Посполитої, так і за Російської імперії, був вибраний не випадково для організації гімназії. Тут у середині XVIII ст. на кошти князів Вишневецьких та деяких інших осіб архітектор-єзуїт Павел Гіжицький звів великий монастирський корпус у стилі пізнього бароко для єзуїтського колегіуму (величній тринавовий костел, два корпуси, що примикали до нього з півночі й півдня). Коли в 1773 р. монастир у Кременці припинив своє існування, то всі його маєтки перейшли у відання Комісії національної освіти. У частині отриманих споруд вона відкрила Волинську відділову школу – світський середній навчальний заклад.

Коллонтай зайнявся розробкою програми та організаційних засад майбутнього навчального закладу, а Чацький – збором коштів на його відкриття [Фабяновський, 2006, с. 41–50; Beauvois, 1991, s. 110–113].

Програму навчання в гімназії Коллонтай поділив на два рівні: нижчий («класи») і вищий («курси»). Перший відповідав рівневі повітової (середньої) школи, другий був проміжним між гімназією та університетом, а в майбутньому мав перерости в університетські кафедри. Чотирирічний термін навчання у «класах» забезпечувався вивчення мов і загальноосвітніх предметів. Навчання польської мови поєднувалося з латинською, а також вводилося вивчення французької, німецької і російської мов. Мовну підготовку доповнювали загальна географія, арифметика і наука моралі. Поділені на три дворічні періоди «курси» охоплювали опанування математики з логікою, історії з географією, фізики, права, природничої історії, хімії та літератури. Разом на навчання в «класах» і на «курсах» відводилося десять років. Поглибленню індивідуальних інтересів учнів мали служити додаткові факультативні предмети: математичні науки, фізичні науки, садівництво, сільське господарство, анатомія і фізіологія та інші. Для розвитку «талентів» передбачалися такі предмети: рисунок із малюванням, фехтування, кінна їзда, танці [Bartnicka, 1989, s. 508].

Проект Волинської гімназії схвалив ректор Віленського університету, куратор і затвердив імператор Олександр I указом від 29 липня 1805 р. [Полное собрание, 1830, т. XXVIII, с. 1137–1140]. Згода вищої влади на створення гімназії – вагомий успіх Коллонтая і Чацького. Новий навчальний заклад мав стати важливим освітнім осередком у губерніях, недавно утворених на землях колишньої Речі Посполитої.

Відкриття гімназії 1 жовтня 1805 р., усі наступні початки і завершення навчального року вибудовували образ навчального закладу як інституції, що об'єднує людей науки, заслуговує на увагу місцевої громадськості, користується підтримкою нових спонсорів.

Гімназія розмістилася на так званій єзуїтській юридиці – ділянці колишнього монастиря єзуїтів, розташованій вище ринкового майдану напологому

схили гори. У 1806 р. новий навчальний заклад отримав доходи від Кременецького староства [Полное собрание, 1830, т. XXIX, с. 787]. Тоді ж за указом Олександра I для Волинської гімназії василіани віддали свою садибу (дерева у Богоявленську церкву і мурований монастирський корпус), яка знаходилась на краю Ринку [Собчук, 2009, с. 131].

Підбираючи педагогічні кадри, Чацький і Коллонтай брали до уваги науковий доробок, зацікавленість творчою роботою і педагогічні досягнення кандидата на вчительську посаду в новоствореній гімназії. Це були знавці свого предмету навчання, які могли зацікавити учнів і переконати їх у практичному значенні отриманих знань. Першу групу викладачів Волинської гімназії склали колишні професори Краківської академії та вчителі краківських середніх шкіл.

Викладач хімії та природничої історії Францишек Шейдт став організатором ботанічного саду в Кременці. У своїй діяльності він спирався на досвід роботи ботанічних садів Вільна і Кракова, створених у роки діяльності Комісії національної освіти [Czerpe, Wereszyska, 1994, s. 437–438; Мельник, 2009, с. 110–112]. Після передчасної смерті Шейдта керівництво ботанічним садом обійняв Віллібальд Бессер, відомий ботанік, який за короткий час перетворив його на взірцевий осередок садового мистецтва на Волині [Danilewiczowa, 1937, s. 60]. Разом зі своїм учнем Антонієм Анджейовським він здійснював дослідницькі експедиції по Волині, Поділлі, Південному Поліссі й Побужжі. Результати його досліджень, опрацьовані спільно з Анджейовським, високо оцінювали інші наукові інституції [Grębska, 1998, s. 76]. Кременецький ботанічний сад публікував каталоги французькою і латинською мовами, що слугували основою для обміну з іншими науковими осередками. На 1832 р. (перед перенесенням до Києва) колекція саду налічувала близько 12 тисяч видів рослин. Завдяки своїй незвичайній і багатій флорі, прекрасним гербаріям і високому рівневі досліджень Кременець неодноразово приймав видатних учених. Місцеві ботаніки листувалися з усім науковим світом [Грембецька, 2006, с. 173–186].

Викладач грецької мови і літератури Міхал Юрковський за дорученням Філологічного комітету при Віленському університеті уклав перший польсько-грецький словник у двох томах (перший том був надрукований у Кременці у 1830 р.) [Plezia, 1964 – 1965, s. 346].

Філософ і математик, перший директор навчального закладу в Кременці Юзеф Чех зумів перетворити Волинську гімназію на осередок підготовки математиків. Такі його учні, як Міхал Чарноцький, Францишек Мехович, Гжегож Гречина, Кароль Єнтц, стали відомими математиками [Гофман-Пйотровська, 2006, с. 200–2007].

Юзеф Чех був взірцем для наступних директорів. За п'ять років, упродовж яких обіймав посаду директора, він зумів згуртувати й дисциплінувати педагогічний колектив. Іншим видатним директором кременецького освітнього осередку був Алоїз Фелінський, котрий приступив до виконання своїх функцій 1 серпня 1819 р., тобто невдовзі після надання

навчальному закладу статусу ліцею [Rolle, 1923, s. 224–226]. Як відомий літератор і викладач польської літератури, він певною мірою змінив славу навчального закладу як осередку підготовки математиків і митців на славу кузні літературних талантів, з якої вийшли, зокрема, Юзеф Коженювський, Тимко Падура, Антоній Мальчевський, Томаш Август Олізаровський, Маурицій Гославський, Густав Олізар, Ян Казімеж Ординець, Теодозій Сероцинський і Тимон Заборовський [Крисовський, 2006, с. 88–110].

Директором навчального закладу в Кременці найчастіше ставала відома особа, науковий чи громадський авторитет. Директор завжди призначався керівництвом Віленського університету і погоджувався міністром народної освіти. Однак великий вплив на його номінацію мали інспектор і куратор. Директор гімназії (пізніше ліцею) був ще й керівником усіх шкіл Волинської, Подільської губерній, а також Київської до 1818 р. (тобто до часу приєднання її до Харківського навчального округу). Тому навчальний заклад у Кременці виконував роль провідного осередку щодо всіх шкіл, які працювали на території вказаних губерній [Шмит, 2006, с. 51–62]. На фінанси гімназії директор мав менший вплив, оскільки в цьому плані його постійно обмежувала створена ще наприкінці 1807 р. судово-освітньої комісія, яка контролювала так званий освітній фонд, створений ще в часи Комісії національної освіти [Beauvois, 1991, s. 101–123].

Волинська гімназія (ліцей) мала добру бібліотеку. Її основу склали королівська книгозбірня Станіслава Августа, придбана Чацьким. Перший кременецький префект гімназії Антоній Ярковський працював над збільшенням її фондів. Бібліотеку поповнили книги з колишнього єзуїтського колегіуму, книгозбірні приватних осіб. Для потреб викладачів з усієї Європи надходили видання, які свідчили про стан досліджень у певній галузі науки. Бібліотека стала місцем самостійної роботи учнів. Бібліотекар і бібліограф Павел Ярковський опрацював каталоги книгозбірні навчального закладу [Кремінська, 2006, с. 226–227]. За дослідженням Марії Данилевичової, її фонди налічували 24 379 книг у 34 378 томах [Danilewiczowa, 1937, s. 88]. Паралельно з роботою в бібліотеці Ярковський читав курс загальної граматики, бібліографії і бібліології, завдяки чому виховав плеяду майбутніх бібліотечних працівників. У його курсі поєднувалось книгознавство і бібліотекознавство. Кременецька бібліотека – унікальна скарбниця приватних книжкових колекцій, своєрідна історична пам'ятка, цінність якої полягає у тому, що за складом і змістом своїх фондів вона належить до рідкісних зібрань, що містять матеріали для наукових досліджень з історії, економіки, політичного і культурного життя.

Організатори гімназії в Кременці подбали про облаштування фізичного кабінету, астрономічної обсерваторії, метеорологічної станції, зоологічного кабінету. Цікавими колекціями міг похвалитися нумізматичний кабінет із десятитисячним зібранням монет і медалей, мінералогічний кабінет – колекцією мінералів, кристалю, дорогоцінних каменів [Там само,

с. 97]. Завдяки добрій науковій базі та широкому обсягу програм природничих дисциплін (хімія була обов'язковим предметом, а мінералогія викладалась як додатковий предмет) Волинський ліцей став другим після Віленського університету центром геологічних досліджень, душею яких був викладач хімії і мінералогії Стефан Зенович. Учений мав ґрунтовні знання про геологічну будову Волині й Поділля, які виклав у своїх працях, що залишилися в рукописах [Гарбовська, 2006, с. 187–194].

Зацікавлення Волинською гімназією швидко росло серед місцевої громадськості, про що свідчить кількість вихованців: у перший рік роботи (1805) у ній навчалося 280 учнів, у 1807 р. їх було 434, у 1810 р. – 612, а в 1812 р. – 693 [Chmielowski, 1898, s. 62]. Проявом схвалення діяльності гімназії стала її реорганізація 1819 р. в ліцей – школу напіввищого типу з правом присвоєння нижчих наукових ступенів (реального студента й кандидата наук). У 1827 і 1828 рр. кількість учнів у цьому навчальному закладі, який отримав назву «Кременецький ліцей», доходила майже до 900 [Коляденко, 2002, с. 35].

Гімназія (ліцей) впливала на життя міста і його мешканців, демонструвала їм певні уподобання і культурний рівень. У цьому процесі неабияку роль відігравали два осередки, сформовані в 1811 р. у стінах навчального закладу – книгарня і друкарня. Ними відали Натан і Теофіль, потім Леон Глюксберги. Гімназія мала можливість видавати власні публікації меншим коштом від найдешевших цін на поліграфічні послуги на Волині. Друкований каталог книгарні за 1821 р. свідчить, що її асортимент відображав запити викладачів та учнів гімназії. Домінуючі позиції займали наукові праці, підручники, подорожні записки, класика художньої літератури, збірники законів. Видання іноземними мовами, здебільшого французькою, охоплювали близько 80% пропозиції, решту становили книжки польською мовою [Оссовський, 2006, с. 232–242]. Книгарня також об'єднувала усіх тих, хто цікавився наукою: тут проходили наукові засідання, що нагадували засідання Варшавського товариства шанувальників наук. На цих зустрічах викладачі навчального закладу виголошували доповіді.

Волинська гімназія, а після її реорганізації – Кременецький ліцей – це середня школа нового типу, що вирізнялася доброю організацією та високим рівнем навчання, який забезпечували кваліфіковані викладачі. Належним чином обладнані навчально-наукові кабінети, чудовий ботанічний сад, багата бібліотека відповідали рівню вищої школи.

Статусу університету навчальний заклад у Кременці не дочекався, хоча ліцей залишився осторонь від Листопадового повстання 1830 р. Справа в тому, що у 1830 р. на Волині почала поширюватись епідемія холери, а її пік припав на першу половину 1831 р. [Карліна, 2006, с. 14–15]. Багато вихованців і викладачів захворіли на цю страшну хворобу, тому у березні 1831 р. навчання було припинено, а ліцей закрито. Наприкінці цього ж року навчання в ліцеї відновилося. Однак уряд скористався політичною ситуацією для того, щоб у Кременці ліквідувати навчальний заклад з польською мовою навчання.

На початку 1830-х років правлячим колам стало

очевидним, що і місцева шляхта не є для Російської імперії надійною опорою, і гімназія (ліцей) у Кременці, яка отримала розвиток в епоху імператора Олександра I, містить у собі закорінені пропольські тенденції. Тоді російська влада розпочала новий етап в освітній політиці в південно-західних губерніях. Школи Волинської губернії були передані у відання Харківського навчального округу, а з кінця 1832 р. – новоутвореного Київського округу. Перестав існувати Волинський університет, відразу постало питання про Волинський ліцей, його матеріальне забезпечення, бібліотеку, викладацький і учнівський колективи. Уже 12 квітня 1832 р. було прийнято рішення перевести його до Києва [О перемещении, 1876, с. 574–578].

У 1833 р. київський генерал-губернатор Василій Левашов запропонував імператорові Миколі I проект створення юридичного інституту св. Володимира у Києві, місті, яке стало центром нової адміністративної одиниці – генерал-губернаторства у складі Київської, Подільської та Волинської губерній. У цьому ж році Левашов та попечитель Київського навчального округу Єгор фон Брандке вирішили просити про відкриття в Києві університету замість ліцею та інституту.

У перший рік перебуванні на новій посаді Є. фон Брандке відвідав Кременець. Його вразив ліцей: «Кременець явно соперничал с Вильною, и многие профессора были лучше виленских. [...] Число книг в библиотеке превысило 100 тысяч томов, и кабинеты видимо умножались» [Брандке, 1875, с. 273]. Кременецький ліцей був вибраний як база для створення університету в Києві.

Уже 8 листопада 1833 р. вийшов указ Сенату, в якому стверджувалося: «Признали мы за благо, по переводе Вольнского лицея из Кременца в Киев, преобразовать оный в высшее учебное заведение, [...] преимущественно для жителей Киевской, Вольнской и Подольской губерний» [Полное собрание, 1834, т. VIII, с. 648]. Третій пункт цього указу містив важливе положення: «Университету Св. Владимира присваиваются все доходы с фундушей и капиталов, пожертвованных дворянством Вольнской, Подольской и Киевской губерний для Вольнского лицея, кои и имеют составлять впредь неприкосновенную сего Университета собственность». 15 липня 1834 р. відбулося урочисте відкриття університету. Воно «було продовженням польської кампанії, просто театр воєнних дій переміщувався у сферу цивільну, в бік культури і освіти» [Булкіна, 2012, с. 48]. Новий університет мав завдання «згладжувати ті різкі характерні риси, якими польське юнацтво відрізняється від російського, і особливо придушувати в ньому думку про окрему народність, зближувати його більше і більше з російськими поняттями і засадами, надавати йому загального духу російського народу» [Київ и университет, с. 64–65].

Спочатку було вирішено призначити на посади професорів кафедр тільки росіян, але міністерство народної освіти не спроміглося знайти таку кількість кандидатів, а тому ще в 1833 р. сам Є. фон Брандке прибув до Кременця, щоб вести перемовини з учителями Волинського ліцею, запрошуючи їх викладати в університеті. Для нового попечителя

Київського навчального округу залучення їх було гарантією високого наукового рівня майбутньої вищої школи. На той час службу поляків в університеті уряд вважав необхідним, але тимчасовим злом [Рождественский, 1902, с. 297–298; Zasztowt, 1997, s. 133–137].

До кінця січня 1834 р. до професорсько-викладацького складу Університету св. Володимира було зараховано 19 осіб, серед яких 13 до цього часу працювали у Волинському ліцеї. Наступного року до них долучився Олександр Міцкевич (рідний брат Адама Міцкевича) – професор римського права. Найбільше колишніх кременецьких учителів було зосереджено на фізико-математичному факультеті, де вони обіймали посади професорів та ад'юнктів. До них належали Стефан Вижевський – ординарний професор математики у 1834–1837 рр., Гжегож Гречина – екстраординарний професор математики у 1834–1839 рр., Францішек Мехович – ординарний професор математики у 1834–1839 рр., Ігнатій Абламович – ординарний професор фізики у 1834–1837 рр., Стефан Зеневич – ординарний професор хімії у 1834–1839 рр., Віллібальд Бессер – ординарний професор ботаніки у 1834–1837 рр., Антоній Анджейовський – ад'юнкт зоології у 1834–1839 рр. На історико-філологічному відділенні цього факультету працювали Максиміліан Якубович, Юзеф Коженювський, Юзеф Микульський, Антоній Плансон, Альберт Лідл. До кременецького грона входили також учитель малювання і завідувач кабінету мистецтв Бонавентура Клембовський і Павел Янковський (працював до 1845 р.) – засновник і перший директор бібліотеки Університету Св. Володимира [Марценюк, 2015, с. 129–141].

Для більшості з них російська мова, якою довелось читати лекції, була малознайоною, якщо не чужою мовою. Тому читали вони або лагиною, або французькою, дехто німецькою. Становище колишніх викладачів Волинського ліцею ускладнилось у 1837–1838 рр. у зв'язку з участю деяких студентів університету в таємній організації – Союзі Польського Народу. У листопаді 1837 р. імператор Микола I схвалив пропозицію міністра народної освіти Сергія Уварова усунути з посад усіх професорів-поляків Університету Св. Володимира [Ремі, 2001, с. 18]. Із січня до вересня 1839 р., як писав Михайло Владимирський-Буданов, «вирішено було очистити Університет Св. Володимира від усіх польських слухачів і викладачів, залишивши в ньому з перших – тільки росіяни, а з других – росіяни і німці» [Владимирський-Буданов, 1884, с. 77]. Правда, до цього часу шість із них вийшли на пенсію, а Гречину, Міцкевича, Пуансона і Клембовського в 1838–1839 рр. перевели до Харківського університету, решту

розмістили у різних навчальних закладах; Коженювського призначили директором однієї з харківських гімназій. На 1838 р. міністр освіти граф Сергій Уваров вважав, що реформування навчальної системи в західних губерніях завершилось у дусі російської освітньої традиції [Шевченко, 2003, с. 98].

Висновки. Отже, від часу опрацювання структури і програми Волинської гімназії та її відкриття Тадеуш Чацький і Гуго Коллонтай спрямовували свою діяльність на створення в майбутньому університету на Волині. Досягнути цієї мети прагнули також їхні послідовники. У межах Віленського навчального округу Волинська гімназія перебувала на особливому статусі. Послідовно формувалася її образ як найважливішої, добре організованої інституції регіону, що поєднує навчання й науку. До комплектування кадрів (як керівних, так і адміністративно-навчальних) в гімназії сталися прискіпливо. Викладачі Волинської гімназії вирізнялися зацікавленістю педагогічними досягненнями, творчою роботою, чималим науковим доробком. Реалізація освітньої мети, яка визначалася при заснуванні гімназії її творцями, забезпечувалась відмінною матеріальною базою.

Наявність висококваліфікованих учителів, добра організація навчання, заангажованість дирекції у розвиток навчального закладу – все це забезпечило перетворення гімназії на ліцей – навчальний заклад, який за своєю програмою наближався до Віленського університету. Волинські аристократи і заможні шляхтичі сприймали ліцей як інтелектуальний, культурний центр для всього краю, що забезпечує поширення знань, необхідних як у повсякденному житті, так і для збереження власної ідентичності. Навчаючись у Кременці, вихідці із безземельної шляхти прагнули підвищити свій соціальний статус шляхом отримання освіти.

З усіх навчальних закладів південно-західних губерній Російської імперії саме Кременецький ліцей відповідав тим вимогам, аби стати одним із провідних університетів на українських землях. Його закриття (або офіційне переведення до Києва) було пов'язане з боротьбою влади з польським культурним впливом у губерніях та посиленням русифікації краю. Іншість Кременецького ліцею добре розуміли в миколаївській Росії. Русифікація мала знищити цю іншість. Праця кременецьких викладачів у Києві, хоча й не тривала довго, заклала міцні підвалини високого освітнього рівня Університету Св. Володимира.

Видається, що перспективним напрямом подальшого дослідження може стати розгляд функціонування Волинської гімназії (Кременецького ліцею) як одного з каналів трансляції європейських освітніх практик у реаліях тогочасної Російської імперії.

Список використаних джерел

- «*Ateny Wołyńskie*» – między historią a współczesnością, 2015. Olsztyn, Krzemieniec: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, 484 s.
- Bartnicka, K., 1989. Programy nauczania w Wileńskim Okręgu Naukowym a Szkoła Krzemieniecka, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, Nr 3, s. 501–522.
- Beauvois, D., 1991. *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-polskich. 1803-1832*, t. II: *Szkoły podstawowe i średnie*, Rzym; Lublin: Fundacja Jana Pawła II, Redakcja wydawnicw KUL, 459 s.
- Chmielowski, P., 1898. *Tadeusz Czacki. Jego życie i działalność wychowawcza. Zarys biograficzny*, Petersburg: K. Grendyszyński, 119 s.

- Czeppe, M., Wereszycka, M., 1994. Scheidt Franciszek (1759 – 1807), *Polski Słownik Biograficzny*, Warszawa; Kraków, t. XXXV, s. 437–438.
- Danilewiczowa, M., 1937. Życie naukowe dawnego Liceum Krzemienieckiego, *Nauka Polska*, t. 22, s. 58–100.
- Danowska, E., 2003. Życie codzienne w Gimnazjum Wołyńskim w Krzemieńcu (1805 – 1831). *Annales Akademicae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica*, folia 17, s. 145–156.
- Danowska, E., 2006. *Tadeusz Czacki 1765–1813. Na pograniczu epok i ziem*, Kraków: PAU, 379 s.
- Grębecka, W., 1998. *Wilno-Krzemieniec. Botaniczna szkoła a (1791 – 1841)*, Warszawa, 288 s.
- Plezia, M., 1964 – 1965. Jurkowski Michał, *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław; Warszawa; Kraków, t. XI, s. 346.
- Rolle, M., 1923. *Ateny Wołyńskie. Szkic z dziejów oświaty w Polsce*, Lwów; Warszawa; Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 307 s.
- Warda, K., 2000. Szkice z dziejów szkół krzemienieckich. Biblioteki liceum, ich zasoby i losy. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, 233 s.
- Zasztowt, L., 1997. *Kresy: 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa: IHN PAN, 456 s.
- Брандке, Е., 1875. Автобиографические записки сенатора Е. Ф. фон Брандке, *Русский архив*, № 3. с. 257–295.
- Булкина, И., 2012. Киев конца XVIII – первой трети XIX в. в исторических и идеологических нарративах, *Русский сборник: исследования по истории России*, т. XII, с. 29–59.
- Булкина, И., 2009. Политика Николая I в Юго-Западном крае и учреждение Университета св. Владимира, *Труды по русской и славянской филологии Тартуского университета. Литературоведение: Новая серия*, т. 7, с. 360–378.
- Владимирский-Буданов, М. Ф., 1884. *История императорского Университета святого Владимира, т. 1: Университет св. Владимира в царствование императора Николая Павловича*, Киев: тип. Имп. ун-та св. Владимира, 674, XLII, IV с.
- Волинські Афіни. 1805 – 1833, 2006, Тернопіль: Богдан, 304 с.
- Гофман-Пйотровська, Е., 2006. Математика і математики в гімназії і ліцеї в Кременці, *Волинські Афіни. 1805–1833*: Зб. наук. пр., Тернопіль: Богдан, с. 200–207.
- Гарбовська, Я., 2006. Стефан Зенович – кременецький теоретик природничих наук, *Волинські Афіни. 1805 – 1833*: Зб. наук. пр., Тернопіль: Богдан, с. 187–194.
- Грембецька, В., 2006. Ботаніка в Кременці: люди, навчання, дослідження, *Волинські Афіни. 1805 – 1833*: Зб. наук. пр., Тернопіль, с. 173–186.
- Карліна, О., 2006. Місто Кременець у першій третині XIX століття, *Волинські Афіни. 1805 – 1833*: Зб. наук. пр., Тернопіль: Богдан, с. 11–22.
- Киев и университет святого Владимира при императоре Николае I*; ред. Ф. Фортинский, 1896, Киев: изд. университета Св. Владимира, 100 с.
- Коляденко, С., 2002. *Кременецький ліцей у системі освіти Волині (XIX – 30-ті рр. XX ст.)*, Житомир: Житомирський держ. пед. ун-тет, 131 с.
- Кремінська, М., 2006. Кременецький бібліотекар Павел Яркоський, *Волинські Афіни. 1805 – 1833*: Зб. наук. пр., Тернопіль: Богдан, с. 222–231.
- Крисовський, О., 2006. Кременецький парнас у період діяльності гімназії та ліцею, *Волинські Афіни. 1805 – 1833*: Зб. наук. пр., Тернопіль: Богдан, с. 88–110.
- Марценюк, Р., 2015. 3 «Волинських Афінів» на Київські гори: вчителі Волинського ліцею в Університеті св. Володимира в Києві (1834 – 1839), *Студії і матеріали з історії Волині. 2013*, Кременець: Кременецько-Почаївський історико-архітектурний заповідник, с. 129–141.
- Мельник, В. І., 2009. Перший професор природничої історії Волинської гімназії (до 250-річчя з дня народження Францішека Шейдта), *Інтродукція рослин*, № 4, с. 110–112.
- О перемещении Вольнского лицея из Кременца в Киев, 1876. *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения*, Санкт-Петербург, т. 2, отд. 1: *Царствование Николая I. 1825 – 1855*, с. 574–578.
- Оссовський, К., 2006. Шкільна друкарня і книгарня в Кременці (1811 – 1832), *Волинські Афіни. 1805 – 1833*: Зб. наук. пр., Тернопіль: Богдан, с. 232–242.
- Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое*, 1830, Санкт-Петербург, т. XXVII, 1120, 38, 31, 4 с.
- Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое*, 1830, Санкт-Петербург, т. XXVIII, 1326, 24 с.
- Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое*, 1830, Санкт-Петербург, т. XXIX, 1370, 17 с.
- Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Часть I*. 1834, Санкт-Петербург, т. VIII, 832 с.
- Рождественский, С. В., 1902. *Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802 – 1902*, Санкт-Петербург: м-во нар. прос., II, 785 с.
- Ремі, Й., 2001. Імперська освітня політика і польське питання в Київському учбовому окрузі. Суперечка між Сергієм Уваровим та Дмитром Бібіковим наприкінці 1830-х рр., *Етнічна історія народів Європи*, вип. 8, с. 17–21.
- Собчук, В., 2009. Соціокультурна топографія міста Кременця першої третини XIX ст., *Студії і матеріали з історії Волині. 2009*, Кременець: Кременецько-Почаївський історико-краєзнавчий заповідник, с. 123–150.
- Фабяновський, А., 2006. Гуго Коллонтай і Тадеуш Чацький – творці Волинської гімназії, *Волинські Афіни. 1805 – 1833*: Зб. наук. пр., Тернопіль: Богдан, с. 41–50.
- Шевченко, М. М., 2003. *Конец одного величия. Власть, образование и печатное слово в Имперской России на пороге освободительных реформ*, Москва: Три квадрата, 256 с.
- Шмит, А., 2006. Директори і префекти гімназії та ліцею в Кременці, *Волинські Афіни. 1805 – 1833*: Зб. наук. пр., Тернопіль: Богдан, с. 51–62.

References

- «*Ateny Wołyńskie*» – między historią a współczesnością, 2015. Olsztyn, Krzemieniec: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, 484 s. (in Polish).
- Bartnicka, K., 1989. Programy nauczania w Wileńskim Okręgu Naukowym a Szkoła Krzemieniecka, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, Nr 3, s. 501–522. (in Polish).

- Beauvois, D., 1991. *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-polskich. 1803-1832*, t. II: *Szkoły podstawowe i średnie*, Rzym; Lublin: Fundacja Jana Pawła II, Redakcja wydawnicw KUL, 459 s. (in Polish).
- Brandke, J., 1875. Avtobiograficheskiye zapiski senatora J. F. fon Brandke [Senator's autobiographical notes J. F. fon Brandke], *Russkij arkhiv*, № 3, s. 257–295. (in Russian).
- Bulkina, I., 2012. Kiev konca XVIII – pervoj treti XIX v. v istoricheskikh I ideologicheskikh narrativakh [Kyiv at the end of the XVIII – the first third of the XIX century in historical and ideological narratives], *Russkij sbornik: issledovanija po istorii Rossii*, t. XII, s. 29–59. (in Russian).
- Bulkina, I., 2009. Politika Nikolaja I v Jugo-Zapadnom kraje I uchrezhdenije Universiteta sv. Vladimira [Nikola's policy in the southwestern region and establishment if the University of St. Vladimir], *Trudy po russkoj i slavianskoj filologii Tartuskogo universiteta. Literaturovedenije: Novaja serija*, t. 7, s. 360–378. (in Russian).
- Chmielowski, P., 1898. *Tadeusz Czacki. Jego życie i działalność wychowawcza. Zarys biograficzny*, Petersburg: K. Grendyszyński, 119 s. (in Polish).
- Czeppe, M., Wereszycka, M., 1994. Scheidt Franciszek (1759 – 1807), *Polski Słownik Biograficzny*. Warszawa; Kraków, t. XXXV, s. 437–438. (in Polish).
- Danilewiczowa, M., 1937. Życie naukowe dawnego Liceum Krzemienieckiego, *Nauka Polska*, t. 22, s. 58–100. (in Polish).
- Danowska, E., 2003. Życie codzienne w Gimnazjum Wołyńskim w Krzemieńcu (1805 – 1831). *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica*, folia 17, s. 145–156. (in Polish).
- Danowska, E., 2006. *Tadeusz Czacki 1765 – 1813. Na pograniczu epok i ziem*, Kraków: PAU, 379 s. (in Polish).
- Fabjanovs'kyj, A., 2006. Hugo Kollontaj I Tadeush Chackyj – tvorci Volyns'koji gimnaziji [Hugo Kollontaj and Tadeusz Chatski – creators of the Volyn Gymnasium], *Volyns'ki Afiny. 1805 – 1833*, Ternopil': Bohdan, s. 41–50. (in Ukrainian).
- Garbovs'ka, Ja., 2006. Stefan Zenovich – kremenec'kyj teoretyk pryrodnych nauk [Stefan Zenovich – Kremenets theorist of natural sciences], *Volyns'ki Afiny. 1805 – 1833*, Ternopil': Bohdan, s. 187–194. (in Ukrainian).
- Grembec'ka, V., 2006. Botanika v Kremenci: liudy, navchannia, doslidzhennia [Botany in Kremenets: people, learning, research], *Volyns'ki Afiny. 1805 – 1833*, Ternopil': Bohdan, s. 173–186. (in Ukrainian).
- Grębecka, W., 1998. *Wilno-Krzemieńec. Botaniczna szkoła a (1791 – 1841)*, Warszawa, 288 s. (in Polish).
- Hofman-Piotrovs'ka, E., 2006. Matematyka I matematyky v gimnaziji i liceji v Kremenci [Mathematics and mathematicians in the Gymnasium and Lyceum in Kremenets], *Volyns'ki Afiny. 1805 – 1833*, Ternopil': Bohdan, s. 200–207. (in Ukrainian).
- Karlina, O., 2006. Misto Kremenc' u pershij tretyni XIX stolittia [City Kremenets at the first third of the XIX century], *Volyns'ki Afiny. 1805 – 1833*, Ternopil': Bohdan, s. 11–22. (in Ukrainian).
- Kiev i universitet sviatogo Vladimira pri imperatore Nikolaje I; red. F. Fortinskij*, [Kiev and the University of St. Volodymyr under Emperor Nicholas I. Ed. F. Fortinsky], 1896, Kiev: izd. Sv. Vladimira, 100 s. (in Russian).
- Koladenko, S., 2002. *Kremenec'kyj licej u systemi osvity Volyni (XIX – 30-ti rr. XX st.* [Kremenets Lyceum at the system of education of Volyn (XIX – 30s of the XX century)], Zhytomyr: Zhytomyr'skyj derzh. ped. un-tet, 131 s. (in Ukrainian).
- Kremis'ka, M., 2006. Kremenc'kyj bibliotekar Pavel Jarkovs'kyj [Kremenets librarian Pavel Yarkovsky], *Volyns'ki Afiny. 1805 – 1833*, Ternopil': Bohdan, s. 222–231. (in Ukrainian).
- Krysovs'kyj, O., 2006. Kremenc'kyj parnas u period dijal'nosti gimnaziji ta liceju [Kremenets Parnassus during the period of activity of the Gymnasium and Lyceum], *Volyns'ki Afiny. 1805 – 1833*, Ternopil': Bohdan, s. 88–110. (in Ukrainian).
- Marceniuk, R., 2015. Z «Volyns'kykh Afin» na Kyjivs'ki gory: vchyteli Volyns'kogo liceju v Universyteti sv. Volodymyra v Kyjevi (1834 – 1839) [From the "Volyn Athens" on Kyiv Hills: the teachers of the Volyn Lyceum at the University of St. Volodymyr in Kyiv (1834 – 1839)], *Studiji i materialy z istoriji Volyni. 2013*, Kremenc': Kremenc'ko-Pochajivskij istoriko-arkhitekturnyj zapovidnyk, s. 129–141. (in Ukrainian).
- Melnyk, V. I., 2009. Pershij profesor pryrodnychoji istoriji Volyns'koji gimnaziji (do 250-richchia z dnia narodzhennia Francisheka Shejdta) [The first professor of natural history of Volyn gymnasium (to the 250th anniversary of his birth of Franciszek Sheidt)], *Introdukciya roslyn*, № 4, s. 110–112. (in Ukrainian).
- O peremeshchenii Volynskogo liceja iz Kremenca v Kiev, 1876 [About the relocation of the Volyn Lyceum from Kremenets to Kiev], *Sbornik postanovlenij po Ministerstvu narodnogo prosveshchenija*, Sankt-Peterburg, t. 2, otd. 1: *Carstvovanije Nikolaja I 1825–1855*, s. 574–578. (in Russian).
- Ossovs'kyj, K., 2006. Shkilna drukarnia i knygarnia v Kremenci (1811–1832), *Volyns'ki Afiny. 1805 – 1833*, Ternopil': Bohdan, s. 232–242. (in Ukrainian).
- Plezia, M., 1964 – 1965. Jurkowski Michał, *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław; Warszawa; Kraków, t. XI, s. 346. (in Polish).
- Polnoje sobranije zakonov Rossijskoj imperii. Sobranije pervoje* [Complete collection of laws the Russian Empire. First collection], 1830, Sankt-Peterburg, t. XXVII, 1120, 38, 31, 4 s. (in Russian).
- Polnoje sobranije zakonov Rossijskoj imperii. Sobranije pervoje* [Complete collection of laws the Russian Empire. First collection], 1830, Sankt-Peterburg, t. XXVIII, 1326, 24 s. (in Russian).
- Polnoje sobranije zakonov Rossijskoj imperii. Sobranije pervoje* [Complete collection of laws the Russian Empire. First collection], 1830, Sankt-Peterburg, t. XXIX, № 22 318, s. 787. (in Russian).
- Polnoje sobranije zakonov Rossijskoj imperii. Sobranije pervoje* [Complete collection of laws the Russian Empire. Collection second. Part I], 1830, Sankt-Peterburg, t. VIII, 1370, 17 s. (in Russian).
- Remi, J., 2001. Impers'ka osvitiia polityka I pols'ke pytannia v Kyjivs'komu uchbovomu okruzi. Superechka mizh Sergijem Uvarovym ta Dmytrom Bibikovym naprykinci 1830-kh rr. [Imperial educational policy and the Polish question in the Kyiv educational district. Dispute between Sergei Uvarov and Dmitry Bibikov in the late 1830's.], *Etnichna istorija narodiv Evropy*, vyp. 8, s. 17–21. (in Ukrainian).
- Rolle, M., 1923. *Ateny Wołyńskie. Szkic z dziejów oświaty w Polsce*, Lwów; Waszawa; Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 307 s. (in Polish).
- Rozhdestvenskij, S. V., 1902. *Istoricheskij obzor dejatel'nosti Ministerstva narodnogo prosveshchenija. 1802 – 1902*, Sankt-Peterburg: m-vo nar. pros., 785 s. (in Russian).
- Shevchenko, M. M., 2003. *Konec odnogo velichija. Vlast', obrazovanije i pechatnoje slovo v Imperskoj Rossii na poroge osvoboditel'nykh reform* [The end of one greatness. Power, education and the printed word in the Imperial Russia on the verge of liberation reforms.], Moskva: Tri kvadrata, 256 s. (in Russian).

Shmyt, A., 2006. Dyrektory i prefekty gimnaziji ta liceju v Kremenci [Directories and prefects of the Gymnasium and Lyceum in Kremens], *Volyns'ki Afiny. 1805 – 1833*, Ternopil': Bohdan, s. 51–62. (in Ukrainian).

Sobchuk, V., 2009. Sociokulturna topografija mista Kremencia pershoji tretyny XIX st., [Socio-cultural topography of the city of Kremens at the first third of the nineteenth century], *Studiji i materialy z istoriji Volyni. 2009*, Kremeneč': Kremeneč'ko-Pochajivskij istoriko-arkhitekturnyj zapovidnyk, s. 123–150. (in Ukrainian).

Vladimirskij-Budanov, M. F., 1884. *Istorija imperatorskogo Universiteta sviatogo Vladimira, t. 1: Universitet sv. Vladimira v carstvovanije imperatora Nikolaja Pavlovicha* [History of the Imperial University of St. Vladimir, t. 1: University of St. Vladimir during the reign of Emperor Nikolai Pavlovich], Kiev: tip. Imp. Un-ta sv. Vladimira, 674, XLII, IV s. (in Russian).

Volyns'ki Afiny. 1805 – 1833, 2006 [Volyn Athens], Ternopil': Bohdan, 304 s. (in Ukrainian).

Warda, K., 2000. *Szkice z dziejów szkół krzemienieckich. Biblioteki liceum, ich zasoby i losy*. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, 233 s. (in Polish).

Zasztowt, L., 1997. *Kresy: 1832 – 1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa: IHN PAN, 456 s. (in Polish).

SUMMARY

VOLYN GYMNASIUM (KREMENETS LYCEUM) OF THE FIRST THIRD OF THE XIX CENTURY AS THE DAWN OF THE FUTURE UNIVERSITY

Oksana Karlina

Candidate of History, Docent; Docent of the Department of the Word History and Philosophy, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk

The article substantiates the opinion that Tadeusz Czacki and Hugo Kolontai, with the support of Prince Adam Jerzy Czartoryski, followed the policy of accomplished facts in the organization of the gymnasium in Kremens. Since the opening of the gymnasium, they and their followers had focused their activities on establishing a future university in Volyn. The author focuses on the special status of the Volyn Gymnasium, forming its image as the most essential, well-organized institution of the region, which combined education and science. The characteristic of the teaching staff was given. It was emphasized that the teachers of Volyn Gymnasium showed interesting in creative work, had pedagogical achievements and considerable scientific works. It was underlined that the educational goal realization, which was determined when the gymnasium was founded, was provided by an excellent material base. The transformation of the gymnasium into a lyceum as an educational institution close to Vilnius University in terms of its curriculum was followed. The aristocrats' and gentry's perception of Volyn Lyceum as a source of knowledge and culture necessary both in everyday life and to preserve their identity was shown. The ambition of descendants of landless gentry to study in Kremens was explained by the desire to increase their social status through education. It was noted that the Gymnasium (Lyceum) influenced the lives of Kremens and its inhabitants, showing them specific preferences and cultural levels. It was concluded that the Russian government (realizing its political goals in the south-western provinces after the November Uprising of 1830) took advantage of the achievements of Volyn Gymnasium (Lyceum) such as good organization and high level of education provided by qualified teachers, properly equipped classrooms, a wonderful botanical garden and a rich library that corresponded to the level of the higher educational institution when opened the University of St. Volodymyr in Kyiv.

Keywords: Volyn province, Volyn Gymnasium, Kremens Lyceum, Tadeusz Czacki, Kremens, education, university.